

2. Инглхарт Р. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития / Инглхарт Р., Вельцель К. - М.: Новое издательство, 2011. — 464 с. — (Библиотека Фонда «Либеральная миссия»).
3. Патнам Р. Творення демократії: Традиції громадської активності в сучасній Італії. / Патнам Р., Леонарді Р., Нанетті Р. Й. — [Пер. з англ. В. Ющенко]. - К: Ви-во Соломії Павличко «Основи», 2001. - 302с.
4. Putnam R. Bowling Alone: America's Declining Social Capital. / Putnam R. // Journal of Democracy 6:1 - Jan 1995 - p. 65-78.
5. О'Доннелл Г. Делегативная демократия / Г. О'Доннелл // Пределы власти. - 1997. - №2-3. - С. 28-34.
6. Новакова О.В. Формування нової ідеології політичної участі українців / О.В. Новакова // Studia Politologia Ukraina - Polona. - 2015. - Вип. 5 - С. 194-201.
7. Скрипнюк О. Децентралізація влади як чинник забезпечення стабільності конституційного ладу: теорія й практика [Електронний ресурс] / О. Скрипнюк // Віче: - 2015. - №0 12. - С. 22-24. - Режим доступу: www.viche.info
8. Розумний М. М. Виклики національного самовизначення : монографія / М. М. Розумний. - К. : НІСД, 2016. - 196 с.
9. Бориславська О., Заверуха І., Захарченко Е. та ін. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / [Бориславська О., Заверуха І., Захарченко Е. та ін.]; . - К. : ТОВ «Софія». - 2012. - 128 с. - Режим доступу: [http://despro.org.ua/media/upload/decentral_zac_ua_publ_chno_vladi_dosv_d_evropeyskih_derzhav_ta_perspektiviukra_ni\(2\).pd](http://despro.org.ua/media/upload/decentral_zac_ua_publ_chno_vladi_dosv_d_evropeyskih_derzhav_ta_perspektiviukra_ni(2).pd)
10. Гамбург Л. С Теоретичні питання децентралізації державної влади в системі публічної влади унітарної держави [Електронний ресурс] / Л.С. Гамбург // Вісник Запорізького національного університету. - 2014. - No4 (I). - С. 134-145. - Режим доступу: <http://law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-4-2014-1/20.pdf>
11. Ставлення громадян України до суспільних інститутів. Результати соціологічного дослідження [Електронний ресурс] / Центр Разумкова. - Режим доступу: <http://razumkov.org.ua/napryamki/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-instytutiv-elektoralni-orientatsii-2>
12. Партійна система сучасної України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити. Аналітична доповідь Центру Разумкова 16 вересня 2015 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/upload/1442416518_file.pdf
13. Закария Ф. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами. / Закария Ф.; Центр исследований постиндустриального общества; [пер. с англ. В.Л. Иноземцев]. - М: Ладомир, 2004. - 342с.
14. Проект змін до Конституції України № 4178а від 26.06.2014 р. / Президент України. - Офіц. видання. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51513
15. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні від 1 квітня 2014 р. / Верховна Рада України. - Офіц. видання. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>
16. Громадська думка населення щодо реформи децентралізації [Електронний ресурс] . - Режим доступу: <https://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-naselennya-shchodo-reformi-decentralizatsii>

DOI 10.31558/2617-0248.2018.3.11

УДК 328.185-048.66:323.212/.213(497.2)

АНТИКОРУПЦІЙНІ ІНІЦІАТИВИ БОЛГАРСЬКОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ОЦІНКА ВПЛИВУ НА СИСТЕМНУ КОРУПЦІЮ

Наумкіна С. М., д. політ. н., професор, завідувач кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,

Кабанцева І. А., аспірант кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Досліджується участь громадянського суспільства Болгарії в протидії корупції на національному рівні. Визначено масштаби корупційного «захоплення держави», підкреслено системний характер корупції в цій країні попри понад десятилітнє членство в ЄС. Акцентовано, що новітні корупційні практики в Болгарії своїм корінням сягають кінця 1980-х – початку 1990-х рр.: повалення комуністичного режиму та перехід до ринкової економіки зумовили появу неформальних угруповань колишньої комуністичної номенклатури. Звернено увагу, що ці угруповання донині контролюють процеси прийняття рішень у державі, діючи в тіньовій зоні політики, економіки й юстиції. Відзначено, що корупція істотно знижує ефект фінансової допомоги ЄС та є перешкодою приєднанню Болгарії до Шенгенської зони. Зауважено, що протидія корупції включена в порядок денний публічної політики лише з 1997 р. із приходом демократичного уряду І. Костова. Констатовано, що остаточна визначеність щодо євроінтеграційного вектора розвитку Болгарії зумовила співпрацю уряду та громадянського суспільства у виробленні національної антикорупційної політики.

Аналіз темпів реформ у Болгарії уможливив висновок, що ця країна потрапила в посткомуністичну пастку, опинившись у «сірій зоні» між соціалізмом і капіталізмом: фактично кілька родин формують болгарську політику; власники медіа переважно тісно пов'язані з політичною елітою, тому бракує якісних журналістських розслідувань, увиразнена самоцензура журналістів; жоден із болгарських екс-урядовців не відбуває покарання за вчинені корупційні злочини. Звернено увагу, що Болгарія істотно відрізняється від інших держав Центрально-Східної Європи (найперше, Румунії та Словаччини) тим, що протестні акції тут не настільки потужні, аби влада була вимушена прислухатися до них. Відзначений найбільший в історії Болгарії сплеск антикорупційних протестів (три «хвилі») 2013 р.: 1) протести соціально-економічного спрямування, доповнені антикорупційними вимогами (січень – лютий); 2) протести проти корупції та олігархічної політичної системи (червень – липень); 3) студентські антикорупційні протести (листопад). Підкреслено, що нині болгарське громадянське суспільство залишається порівняно слабким у своїй антикорупційній протидії. Перешкодами ефективній роботі неурядового сектора визначено доволі обмежену участь НУО в громадсько-політичному житті, відсутність солідарності та ін.

Ключові слова: Болгарія, громадянське суспільство, корупція.

Naumkina S. M., Kabantseva I. A. Anticorruption initiatives of Bulgarian civil society: assessment of their influence on systemic corruption

The article studies the participation of Bulgarian civil society in corruption counteraction on the national levels. It determines the extent of the “capture” of the state by corruption and underlies the systemic character of corruption in this country despite over a decade of EU membership. It is emphasized that the modern corruption practices in Bulgaria originated in the late 1980s and early 1990s: the overthrow of the communist regime and transition to market economy caused the emergence of informal groups of the former communist nomenklatura. It is noted that these groups still control the decision-making processes in the country by their activities in the “shadow zone” of politics, economy, and justice. Corruption significantly reduces the effect of the EU financial assistance and is an obstacle to Bulgaria’s accession to the Schengen Area. The author notes that corruption counteraction has been included in the agenda of public policy only since the formation of I. Kostov’s democratic government in 1997. The final decision concerning the European integration vector in Bulgaria’s development led to the government and civil society cooperation in defining the national anti-corruption policy.

The analysis of the pace of reforms in Bulgaria made it possible to conclude that this country has fallen into a post-communist trap, being in the “grey zone” between socialism and capitalism: de facto, several families form the Bulgarian politics; the media owners usually have close ties with the political elite, leading to lack of quality investigative journalism and to pronounced self-censorship of journalists; none of the Bulgarian ex-government officials have been convicted of corruption crimes. What makes Bulgaria significantly different from the other Central and Eastern European countries (especially Romania and Slovakia) is that the protest actions are not strong enough to force the authorities to take them into account. The largest surge in anti-corruption protests (three “waves”) was noted in 2013: 1) protests of socio-economic nature, complemented by anti-corruption demands (January – February); 2) protests against corruption and oligarchic political system (June – July); 3) student anti-corruption protests (November). The author emphasizes that currently the Bulgarian civil society remains relatively weak in its anti-corruption activities. The main obstacles to the effective work of the non-governmental sector include a rather limited participation of the NGOs in the public and political life, lack of solidarity etc.

Key words: Bulgaria, civil society, corruption.

Важливу роль для поступального розвитку будь-якої країни відіграє її національне громадянське суспільство. Громадянський активізм може стати рушійною силою в запобіганні усіляким формам недоброчесності в політиці, найперше – корупції. Досвід громадянських суспільств багатьох країн є прикладом того, як організована спільнота може пропонувати та реалізовувати дієві антикорупційні механізми. І, водночас, є чимало прикладів того, як інертність, байдужість слабого громадянського суспільства зумовлює наростає тінізацію політики, корупційне «захоплення» держави зацікавленими політико-економічними факторами.

Політичний процес країн Центрально-Східної Європи добре ілюструє, як активна спільнота може та повинна стояти на сторожі відповідальної держави та прозорого врядування. Одні національні громадянські суспільства (як-от румунське, словацьке та ін.) активно взаємодіють із державами, послідовні в своїх вимогах прозорості та прозорості політики. Інші ж – на сьогодні ще не набули досвіду результативної антикорупційної протидії, але поступово формують нову культуру протесту та перманентної взаємодії громадськості з владою. До останніх можемо віднести громадянське суспільство Болгарії.

Для України, яка розвиває громадянські традиції й водночас стоїть перед викликом системної корупції, важливим є вивчення досвіду інших країн. Вироблені національними громадянськими суспільствами, зокрема болгарським, механізми можуть бути цінними в площині вітчизняної політики. Відзначимо: попри інтерес українських політологів до політичного ландшафту Болгарії, тема впливу громадянського суспільства на мінімізацію корупційних практик не вивчалася. Водночас відзначимо наявність цінних у контексті нашого дослідження напрацювання щодо демократизації політичної системи Болгарії (В. Бурдяк, М. Мілова, І. Осадца та

ін.), еволюції болгарського громадянського суспільства (А. Жуковська), політичної корупції (І. Кушнар'єв, Т. Чавдарова та ін.).

Корупція є невід'ємною іміджевою характеристикою Болгарії. Вона настільки глибоко проникла в механізм держави, що болгари кажуть: у країні немає мафії, бо болгарська держава сама по собі – мафія [9, с. 59]. Часті корупційні скандали, які відбувалися тут від початку демократизації, зумовили укорінену недовіру болгар до владних інституцій [6], рівень довіри до місцевих еліт є вкрай низький. Після повалення комуністичного режиму та в процесі переходу від планової економіки до ринкової в Болгарії утворилися неформальні угруповання переважно з членів колишньої комуністичної номенклатури. Вони донині контролюють процеси прийняття рішень у державі, діючи в тішовій зоні політики, економіки та юстиції.

Корупція істотно знижує ефект від фінансової допомоги ЄС, позаяк досі не проведена реформа судових і правоохоронних органів. Через ці та інші причини Болгарія (як і Румунія) досі не прийнята до Шенгенської зони ЄС. Щороку країна втрачає в середньому від 14 до 22 % ВВП (це 7–12 млрд амер. дол.) через корупцію [17]. Уже кілька десятиліть корупція перешкоджає поступальному розвитку Болгарії, зокрема, на думку А. Красімова, стримує іноземних інвесторів [16].

У перші роки демократичних трансформацій (1989–1996) протидія корупції в Болгарії була вкрай неефективною: лише 24 особи за цей період були звинувачені в корупційних протиправних діяннях [18]. Але від 1997 р., коли до влади прийшов продемократичний уряд І. Костова, боротьба з корупцією була винесена на порядок денний публічної політики. У цей час, коли Болгарія чітко визначилася зі своїм євроінтеграційним вектором розвитку, уряд та організації громадянського суспільства відіграли активну роль, щоб зробити протидію корупції ключовою частиною державних програм, виробити національну антикорупційну політику. Водночас відзначимо, що антикорупційне законодавство в Болгарії приймалося та приймається зазвичай не з ініціативи болгарських парламентарів чи під тиском громадянського суспільства, а на вимогу інституцій ЄС, найперше – Європейської комісії. Так, у 2001 р. затверджено першу антикорупційну стратегію, яка опиралася не лише на репресивні, але й на превентивні заходи за широкого залучення громадянського суспільства.

Процес приєднання до ЄС став важливим чинником розвитку антикорупційної політики, позаяк зменшення корупції було чітко визначено умовою приєднання до ЄС та НАТО [13, с. 83]. Тиск, а також всебічна допомога в розробці антикорупційної політики Європейської комісії, мотивували болгарський уряд до адаптації національного антикорупційного законодавства до вимог міжнародних антикорупційних актів.

Водночас уже перший рік членства Болгарії в ЄС показав: у болгарському уряді, інших державних інституціях є потужні сили, не зацікавлені в справжній, а не популістськи декларованій боротьбі з корупцією. Це відзначено в щорічному звіті за 2008 р. Управління з питань запобігання зловживанням і шахрайству (OLAF, антикорупційний орган ЄС). Тодішній президент Болгарії (Г. Пирванов) був запідозрений у прийнятті пожертв для партії (соціалістів) від корумпованих кіл [1, с. 141]. Дослідники висловлюють припущення, що за роки членства в ЄС рівень корупції (найперше, топ-корупції) не лише не зменшився, а зріс. Зокрема, таку думку обґрунтовує болгарська дослідниця Й. Чомпалова [21]. Причинами цього вона вважає неефективні заходи, спрямовані на її подолання: вони ще більше сприяють розвитку традицій корупційного прагматизму в країні.

Відзначимо, що за результатами опитувань громадської думки болгар щодо проблем суспільства та держави, проведених у рік прийняття до ЄС, у рейтингу проблем корупція не перебувала на найвищих позиціях. Натомість найвиразнішими проблемами болгарські респонденти вказували низькі доходи та високе безробіття [20]. Це може слугувати певним маркером для визначення рівня політико-правової культури болгар.

Одним із прикладів масштабної корумпованості політичної сфери Болгарії може слугувати справа Корпоративного торгового банку, доведеного до банкрутства. Слідство розпочате ще в 2014 р., але справа не закрита досі*. Основний власник і керівник банку Ц. Васильєв за свою тішову впливовість уважався «ляльководом» болгарської політики, неформальним учасником прийняття ключових урядових рішень; він фінансував певних політиків [5]. Діяльність банку кваліфікована як створення фінансової піраміди, а Ц. Васильєва запідозрено в великих розкраданнях. Натомість банкір доводить, що банкрутство банку та його переслідування влада Болгарії здійснює за політичними мотивами [9, с. 60].

Загальнонаціональне опитування Gallup International на тему корупції в Болгарії (вересень 2017 р.) показує схильність сприйняття болгарами національної політичної еліти як корумпованої [15]. Більшість респондентів переконані в політичній недоброчесності найбільших політичних партій – ГЕРБ (GERB, «Громадяни за європейський розвиток Болгарії») та БСП (BSP, Болгарська соціалістична партія).

Болгарія в Індексі сприйняття корупції за 2017 рік посіла 72-е місце, найнижче серед держав-учасниць ЄС. Фактично досягнуто такого рівня корупції, що слушною є оцінка керівника Центру вивчення демократії (Софія) О. Шентова, який констатував корупційне «захоплення держави» [19]. Як свідчать дані Transparency International, у 2017 році простежилася позитивна антикорупційна динаміка (плюс два пункти в рейтингу та підняття з 75 на 72 місце у списку держав світу за останній рік). Натомість Президент Болгарії Р. Радев стверджує: «Так, у Болгарії є корупція, але я не назвав би Болгарію найбільш корумпованою країною в ЄС» [7]. І тим суперечливішими є висловлювання Р. Радева про те, що в Болгарії немає «політичної волі для боротьби з корупцією у вищих ешелонах влади» [10]. Уважаємо, що саме позиція лідера держави найперше й має увиразнювати таку політичну волю.

На переконання Європейської комісії (січень 2017 р.) Болгарія за 10 років членства в ЄС так і не виконала основні рекомендації щодо реформи юстиції та боротьби з корупцією, попри певний прогрес [22]. Поступ Болгарії визначений як «не такий швидкий, як очікувалося»: країні було рекомендовано якнайшвидше завершити реалізацію національної стратегії протидії корупції, створити орган протидії корупції, зміцнити незалежність судової влади тощо. Зокрема, на виконання цих вимог у серпні 2017 р. було створено спеціалізований антикорупційний суд**,

який розглядатиме корупційні справи, до яких причетні міністри, парламентарі, мери й інші високопосадовці. Зауважимо, що неурядові організації критично оцінили цей закон, припускаючи політично мотивовані рішення цього суду. Також на початку 2018 р. Болгарія прийняла закон про боротьбу з відмиванням коштів ЄС. Тільки дві країни (Болгарія та Румунія) зволікали з правовим регулюванням цього питання, через що отримували попередження європейських інституцій.

Найбільша кількість випадків топ-корупції в Болгарії стосується тендерів для державних установ, які проводяться непрозоро. Завдяки журналістським розслідуванням і зусиллям «третього сектора» громадськості стають відомі численні приклади отримання членами родин чиновників переваг при розподілі державних замовлень. Але проблема полягає в тому, що після оприлюднення інформації болгарська влада зазвичай не вдається до необхідних процесуальних дій, а громадські бурхливо не протестує. Тому корупційні викриття часто знівельовуються подальшою байдужістю як влади, так і громадськості.

Особливо поширеним прикладом політичної топ-корупції в Болгарії є конфлікти інтересів. Наприклад, міністр енергетики Болгарії Т. Петкова сприяла рішення чеського енергетичного концерну «CEZ Group» продати болгарську частину бізнесу компанії «Інтерком Болгарія». Рішення було прийнято в обхід відкритих конкурсів, а лише на основі 20-річного знайомства міністра з власниками компанії «Інтерком Болгарія». Позиції чиновниці в цьому питанні одразу викликала сумніви щодо прозорості угоди та зумовили подальшу відставку Т. Петкової.

Ситуація з корупцією, проблемами незалежності судів і свободи медіа в Болгарії особливо активно обговорюються в контексті першого головування Болгарії в Раді ЄС (січень – червень 2018 р.). Парадокс головування Болгарії в тому, що до неї досі застосовується процедура контролю інституцій ЄС щодо дотримання принципів правової держави та прав людини. Це зумовило підвищений інтерес світових медіа до здобутків цієї країни за роки членства в ЄС. Зокрема, французькі медіа визначили болгарську корупцію як ендемічну; Болгарію схарактеризували як «Росію в мініатюрі, де панує ментальність мафії, і не вдається досягнути відповідності критеріям ЄС» [14]; успіхи країни в протидії корупції оцінено як незначні. Болгарії ставили в приклад Румунію, де активне громадянське суспільство не зупиняється в своєму тиску на уряд. Британські медіа [19] не менш критичні щодо Болгарії в констатації руйнівної корупції на усіх рівнях суспільства.

На переконання І. Кушнарйова, «серед причин “живучості” та недосяжності для закону політичної корупції в Болгарії є тотальне кумівство. Кожна новообрана влада признає “своїх людей” на ключові посади в управлінні державою. Тому будь-яке судове переслідування вищих і вже колишніх чиновників кваліфікується як “політичне переслідування” і ніколи не закінчується доведенням вини та покаранням. Гучні судові процеси тягнуться роками; тих, кого ще нещодавно гучно арештовували та звинувачували, болгарські судді повністю виправдовують, їхні справи “заморожують” або взагалі закривають, а фігуранти таких справ знову висувуються на виборні посади» [8, с. 88]. Прикладом є лідер правоцентристської партії «Громадяни за європейський розвиток Болгарії» Б. Борисов. Він попри корупційні підозри тричі признався прем'єром.

Видається, що Болгарія потрапила в посткомуністичну пастку, опинившись, за характеристикою болгарської дослідниці П. Колевої, «у сірій зоні між соціалізмом і капіталізмом», де «старі правила не діють, а нові – досі нечіткі», «кілька родин формують усю болгарську політику: вирішують, кого висувати на вибори і яким буде процес голосування» [Цит. за: 11]. Учена привертає увагу до проблеми залежності медіа, нестачі якісних журналістських розслідувань, позаяк власники великих медіа-майданчиків переважно тісно пов'язані з політичною елітою. Залежність медіа видається особливо тривожною тенденцією, позаяк вони виступають одним із найважливіших акторів громадянського суспільства за умови їх незалежності. Також відзначимо несформованість у Болгарії середнього класу, позаяк приватизація пройшла в інтересах небагатьох болгар.

Хоч Болгарії за роки членства в ЄС й вдалося зменшити організовану злочинність, а також досягти низки інших успіхів, але проблеми корупції, непрозорого урядування, судочинства є дуже виражені; топ-корупція, політична корупція практично не переслідуються. Жоден з екс-урядовців не відбуває покарання за вчинені корупційні злочини.

Проаналізуємо залученість болгарського громадянського суспільства до протидії корупції. У цьому аналізі звернемося до двох аспектів: 1) антикорупційні ініціативи акторів болгарських НУО; 2) масові протести громадян проти корупції.

Як ми вже зауважували вище, болгарські НУО почали долучатися до антикорупційної протидії лише від 1997 р. (перемога на виборах демократичних сил). Чи не найбільшим успіхом болгарського громадянського суспільства стало постійне озвучення цієї проблеми, що зумовило визнання державою факту її існування. Примітно, що Болгарія істотно відрізняється від Румунії, Словаччини та інших держав Центрально-Східної Європи тим, що протестні акції тут хоч і відбуваються, але вони не настільки потужні та часті, аби влада була вимушена прислухатися до них. Дослідники відзначають: «болгари мають найскептичніше в усьому ЄС ставлення до демократії» [1, с. 141].

Від 1999 р. у країнах Південно-Східної Європи, зокрема й в Болгарії, за підтримки ЄС послідовно реалізуються дві регіональні ініціативи (<http://seldi.net>): з 1999 р. – проект «Створення коаліції та моніторинг протидії корупції в Південно-Східній Європі» в рамках Південно-Східної європейської ініціативи з правового розвитку; з 2012 – проект «Лідерство Південно-Східної Європи з метою розвитку та доброчесності». Метою ініціативи є сприяння розвитку динамічного громадянського суспільства в регіоні, здатного до публічних дебатів і впливу на процес прийняття рішень у сфері боротьби з корупцією та належного управління. Болгарським партнером ініціативи SELDI виступає громадська організація «Центр вивчення демократії» (<http://www.csd.bg/>) – одна з перших громадських організацій Болгарії (1989 р. заснування).

Особливо діяльним згаданий «Центр вивчення демократії» був у межах «Коаліції за чесні вибори» (ініційованої Румунією в 2004 р.). Через Коаліцію болгарське громадянське суспільство долучилося до контролю кандидатур депутатів Європейського парламенту в 2007 р. (перші вибори такого рівня для країни). Перевірка кандидатів проводилася за низкою критеріїв «ЧЕСНОметру» [2], а саме: 1) чи кандидат був працівником або співробітником державної безпеки або має ділові відносини з такими особами; 2) чи були щодо кандидата громадські звинувачення в корупції, зловживанні владою; 3) чи наявний конфлікт інтересів у зв'язку з отриманням та обійманням державної посади; 4) чи прозорими є задекларовані доходи, майно та їх відповідність способу життя кандидата та його родини; 5) чи наявні прострочені заборгованості перед бюджетом або співробітниками компанії, якщо кандидат є власником, партнером бізнесу або ж виконує управлінські функції; 6) чи мав місце неодноразовий (понад два рази) перехід кандидата від однієї політичної партії чи парламентської групи в іншу в пошуках особистої вигоди. В результаті аналізу кандидатур 11 із 218 болгарських кандидатів визначені недоброчесними. Примітно те, що в Болгарії під час акції «Коаліції за чисті вибори», приділялася увага двом засадничим моментам: чи був кандидат до 1989 р. співпрацівником спецслужб і якою є корупційна (антикорупційна) компонента біографії кандидата.

Відзначимо ініціативу низки болгарських неурядових організацій і громадських діячів щодо моніторингу прозорості діяльності уряду та бізнесу, а також розповсюдження інформації про «корупційну температуру» суспільства. Мова про портал Anticorruption.bg – перший і один із небагатьох болгарських порталів, присвячений корупції та антикорупційним заходам. Портал активно діяв у першій половині 2000-х рр. завдяки іноземному фінансуванню; після 2005 р. його активне наповнення припинене, але свого часу він був потужним рупором громадськості.

У 2013 р. відбувся найбільший в історії Болгарії сплеск антикорупційних протестів, які не лише задекларували зародження в Болгарії національного громадянського суспільства, але стали поштовхом до розвитку «третього сектора». Виділимо три «хвилі» цих протестів: 1) протести соціально-економічного спрямування, доповнені антикорупційними вимогами (січень – лютий); 2) протести проти корупції та олігархічної політичної системи (червень – липень); 3) студентські антикорупційні протести (листопад). Зупинимося детальніше на кожній «хвилі» протестів.

Перша «хвиля» протестів взимку 2013 р. пройшла в 35 болгарських містах за участю понад 100 тис. болгар. Первинно вона мала соціально-економічну природу вимог. Водночас вимоги протестувальників швидко доповнилися антикорупційними гаслами, переросли в вимогу відставки уряду. Це були найбільші протести від 1997 р. (тоді акції не мали антикорупційної спрямованості).

Другу «хвилю» протестів влітку 2013 р. образно названо «протестами розчарованих» [3], позаяк понад за 20 останніх перед протестами років громадськість ставала щораз байдужішою, аполітичнішою, зневіреною. Ця серія протестів стала громадянським пробудженням супроти політичного свавілля. Примітно, що на відміну від багатьох європейських держав акції в Болгарії були зумовлені не соціально-економічними причинами, позаяк більшість демонстрантів не належали до безробітних і залежних від соціальних гарантій. Приводом до протестів було призначення на посаду очільника служби безпеки Болгарії медіамагната Д. Пеевського, запідозреного в незаконних махінаціях і зв'язках із мафіозними структурами. Хоч уряд скасував це призначення, протести набули хвилеподібної форми з численними вимогами, найперше проти корупції та в цілому супроти контролюваної олігархами політичної системи.

Протести «другої» хвилі були ініційовані низкою громадських організацій, зокрема «Industry Watch». Вони засвідчили вихід болгарського громадянського суспільства на новий рівень. Від цього часу можна говорити про формування нової культури протесту болгар. Уперше в Болгарії протести набрали форм політичного акціонізму: протестувальники доповнили традиційні форми протесту перформансами, інсталяціями та іншими спектакулярними формами ненасильницької політичної участі. Наприклад, демонстранти влаштували в Софії мистецьку інсталяцію, інсценувавши картину Е. Делакруа «Свобода, що веде народ»; одягали на обличчя маски з портретом ультранационаліста В. Сідорова (партія «Атака»), гамівні сорочки та под. Соціальні медіа від тоді стали, як і в інших країнах, основним інструментом взаємодії. В основі вимог протестувальників – недопущення всездозволеності політиків, новий стиль урядування, перехід до активнішого діалогу влади та громадськості, якнайповніше залучення громадянського суспільства тощо. Водночас уряд сприймав ці протести як соціально-економічні (як у січні – лютому 2013 р.), а не як боротьбу за європейські цінності.

У листопаді 2013 р. протести набули нової сили. Їх ініціаторам були найперше студенти з вимогами протидії корупції та подолання бідності. Однією з найбільших акцій третьої «хвилі» протестів був «Марш справедливості» (13.11.2013 р.). Зміст студентських вимог: реальне покарання корупціонерів, ефективність системи судочинства та под. В основі була вимога «перезавантаження» держави шляхом створення державних структур, які б функціонували ефективно та прозоро. Болгарська молодь виступила з осудом урядовців за їх сумнівні зв'язки з бізнесом на тлі бідності громадян. Студентство якнайбільше увиразнило постмодерні форми громадсько-політичного акціонізму, вдаючись до ненасильницьких методів протесту та політично забарвленого гумору: прем'єр-міністр П. Орешарський поставав в образі зомбі, Конституційний суд продавали на інтернет-аукціоні eBay і т. д. Позитив тривалих студентських протестів проявився найперше у створенні мережі активних громадян, які почали комунікувати. Тобто, громадянське суспільство на той момент не можна уважати сформованим, але цей процес завдячуючи молоді стартував.

Відновлення антикорупційної активності припало на початок 2018 р., коли в Болгарії відбулися доволі великі акції протесту (понад 8 тис. осіб). В їх основі були найперше екологічні питання, але в широкому сенсі вони стосувалися корупції. Першопричиною протестів була критика урядового плану фактичного руйнування

національного парку «Пірін», де урядом запланований гірськолижний курорт та інші будівництва. Уряд запідозрений у корупційній змові з компанією, якій вигідна ця угода. Парк «Пірін» і його порятунок стали символами антикорупційного протесту. Протестувальники вимагали відставки міністра охорони довкілля Н. Дімова, а також проведення міжнародного аудиту концесії АТ «Юлен» зі залученням громадянського суспільства.

Відзначимо, що поки що болгарське громадянське суспільство є слабким у своїй антикорупційній протидії. Чинниками, які перешкоджають ефективній роботі неурядового сектора, є доволі обмежена участь НУО в громадсько-політичному житті, слабкі інтереси та зобов'язання на стійкість, відсутність солідарності, підозри щодо корупції, особливо стосовно розподілу фінансування ЄС [4, с. 8]. Неодноразово фіксувалися випадки корупції у відносинах між НУО та державою, особливо щодо розподілу фінансування ЄС [4, с. 73].

На жаль, у Болгарії існують квазі-НУО, підтримувані урядом, які деформують сприйняття громадськістю діяльності сектору НУО та дискредитують його повноваження як учасника боротьби з корупцією. Складається враження, що в Болгарії уряд підтримує одні організації та дискредитує інші, але підтвердження чи спростування цієї гіпотези потребує окремого вивчення.

Т. Чавдарова відзначає крихкість і нестабільність демократичної моралі болгар [12, с. 31]; дослідниця наголошує на корупційному прагматизмі болгар, укоріненості корупції як моделі поведінки. Саме це, на нашу думку, є причиною того, що досі радикального поступу в мінімізації корупційних практик не спостерігається. Жодна громадянська акція поки що не стала настільки масштабною, що бути «почутою» владою. Водночас у багатьох країнах Центрально-Східної Європи зростає кількість антикорупційних ініціатив національних громадянських суспільств, тому є підстави розглядати можливість активізації й болгарської спільноти.

На жаль, новітня Болгарія відноситься до держав напівконсолідованої демократії, де корупція та дефіцит верховенства права поки що відкривають можливості для підриву зв'язку цієї держави з європейськими цінностями і демократіями. Публічний імідж Болгарії увиразнює слабкі економічні перспективи, проблеми публічного адміністрування та роль своєрідного майданчика для розгортання російського впливу. Ні успіхи Болгарії у мінімізації корупційних практик, ні значиму роль національного громадянського суспільства у цьому процесі на сьогодні констатувати не можемо.

Примітки:

* Станом на березень 2018 р.

** Окрім Болгарії у регіоні Центрально-Східної Європи такі судові органи існують у Хорватії та Словаччині.

Бібліографічний список:

1. Академія демократії. Посібник політичної та громадянської освіти для України. Люблін: Європейський дім зустрічей – Фондація Новий Став, 2008. – 168 с.
2. Боднараш Г. «ЧЕСНОметр» в країнах Центрально-Східної Європи: порівняльний аспект [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://h-bodnarash.vkursi.com/3977.html>
3. Бройер Р., Грабська А. Болгарам набридла корумпованість і кумівство політиків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://p.dw.com/p/19FT1>
4. Дакова В. Българският неправителствен сектор в контекста на развитие. София: Фондация «Работилница за граждански инициативи», 2003.
5. Катанска, Ц. (2017). Повдигнаха 146 обвинения на Цветан Василев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.bnt.bg/bg/a/povdignakha-146-obvneniya-na-tsvetan-vasilev>
6. Коцева О. Корупція в європейській Болгарії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/26930457.html>
7. Кумар І. Інтерв'ю з Президентом Болгарії Р. Радевим [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.euronews.com/2017/02/16/sanctions-hurt-russia-and-the-eu-says-bulgaria-president-rumen-radev>
8. Кушнар'ов І. В. Досвід нових держав-учасниць ЄС у боротьбі з політичною корупцією: приклад Болгарії / І. В. Кушнар'ов // Матеріали міжн. наук.-практ. конф. «Актуальні наукові дослідження різноманітних соціальних процесів». – Одеса: Причорноморський центр дослідження проблем суспільства, 2017. – С. 86–90.
9. Кушнар'ов І. В. Інструменти боротьби з політичною корупцією у країнах Центральної та Східної Європи: оцінка ефективності на прикладі Румунії та Болгарії / І. В. Кушнар'ов // Політикус. – 2017. – № 4. – С. 58–61.
10. Президент Болгарии не видит достаточной политической воли для борьбы с коррупцией в высших эшелонах власти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.novinite.ru/articles/26262/>
11. Семиженко А. Болгарія: голоси. Політолог. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dalibude.com.ua/daniel-smilov/>
12. Чавдарова Т. Коррупция в посткоммунистической Болгарии / Т. Чавдарова // Неформальная экономика в постсоветском пространстве: проблемы исследования и регулирования; под ред. И. Б. Олимпиева, О. В. Паченкова. – Санкт-Петербург: Центр независимых социальных исследований, 2003. – С. 25–36.
13. Corruption and Anti-corruption Policy in Bulgaria. Monitoring the EU accession process: corruption and anti-corruption policy. Open Society Institute, 2002. – 77 p.
14. En Bulgarie, une corruption endémique [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lejdd.fr/international/ue/en-bulgarie-une-corruption-endemique-3533927>
15. Gallup Poll: Subject of Corruption Marks Beginning of Bulgaria's Political Autumn [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rai-see.org/gallup-poll-subject-of-corruption-marks-beginning-of-bulgarias-political-autumn/>
16. Krasimorov A. Bulgaria president vetoes anti-corruption law [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.reuters.com/article/us-bulgaria-politics/bulgaria-president-vetoes-anti-corruption-law-idUSKBN1ER0S9>

17. Mulloboeva Z. Is Bulgaria Losing the War on Corruption? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gfintegrity.org/is-bulgaria-losing-the-war-on-corruption/>
18. Panev B. Report on a seminar on Prospects for Curbing Corruption in Bulgaria // ВТА. – 2017. – 7 Feb.
19. Rankin J. Cloud of corruption hangs over Bulgaria as it takes up EU presidency. The Guardian. – 2017. – 27 Dec.
20. Smilov D., Dorosiev R. Perceptions of Corruption in Bulgaria A Content Analysis of Documents from Politics, Judiciary, Police, Media, Civil Society and Economy. Discussion Paper Series, 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://kops.uni-konstanz.de/bitstream/handle/123456789/11427/Perceptions_of_corruption_in_Bulgaria.pdf?sequence=1
21. Tchompalova Y. Corruption in Bulgaria [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://irsocietyjcu.com/2018/01/10/corruption-in-bulgaria/>
22. Zalan E. Ten years on, Romania and Bulgaria still dogged by corruption [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://euobserver.com/justice/136673>

DOI 10.31558/2617-0248.2018.3.12

УДК 324:327

СУЧАСНИЙ СТАН ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ПОЛІТИЧНИХ ВИБОРІВ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Панасенко Г. С., к. політ. н., доцент кафедри туристичного бізнесу та країнознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Говорячи про політичні вибори зазвичай мають надію на загальнодержавне або суспільне благо, проте через різноманіття самосвідомості та політичної свідомості, а також культуру політичних виборів кожен вбачає своє на шляху добробуту та безпеки. В сучасний глобальний період розвитку політична культура в Україні піддається деяким трансформаціям під впливом кризових явищ. У даній роботі розглядається специфіка культури політичних виборів саме в українському контексті. Сучасний процес глобального розвитку створює необхідність у розгляді формату політично активної людини у суспільстві особливо під час політичних виборів. Актуальною складовою та важливим аспектом розгляду культури політичних виборів є національна політична мова, яка, характеризуючи окремі складові політичної культури, виступає засобом вираження політичних цінностей та мислення. Здійснюється спроба описати можливі варіанти розвитку культури політичних виборів у період найближчої виборчої кампанії. Автор надає комплексну характеристику сучасному стану глобального розвитку культури політичних виборів як соціального явища в Україні. Використовуються загальнонаукові методи: аналізу, синтезу, гіпотетичний метод. Наголошено, що реформи в Україні характеризуються надмірною повільністю через побутові традиції українського народу, які проєктуються й у сферу політики. Автор доходить висновку, що, на жаль, ми ще застрягли в елітарній політичній культурі з владною структурою суспільства як базовою політичною цінністю і людиною як засобом для досягнення мети. Рівень політичної активності ще досі низький. Перспективними напрямками подальших досліджень є постійне всебічне вивчення ролі та місця культури політичних виборів в Україні, особливо після чергових президентських виборів 2019 року.

Ключові слова: політична культура, культура політичних виборів, самосвідомість, політична свідомість, політичні вибори, виборча кампанія, глобальний розвиток.

Panasenko H. S. The current state of the global development of the culture of political elections: the Ukrainian context

Speaking about political elections, they usually pin their hopes on a nationwide or public benefit, but through a variety of self-consciousness and political consciousness, as well as a culture of political elections, everyone sees his own way on the path of welfare and security. In the modern global period of development, the political culture in Ukraine is subjected to some transformations under the influence of crisis phenomena. This paper examines the specificity of the culture of political elections in the Ukrainian context. The modern process of global development makes it necessary to consider the format of a politically active person in society, especially during political elections. An urgent component and an important aspect of considering the culture of political elections is national political speech, which, characterizing the individual components of political culture, is a means of expressing political values and thinking. An attempt is being made to describe possible options for the development of a culture of political elections in the period of the next election campaign. The author provides a comprehensive description of the current state of the global development of a culture of political elections as a social phenomenon in Ukraine. General scientific methods are used: analysis, synthesis, hypothetical method. It is noted that reforms in Ukraine are characterized by excessive slowness through the everyday traditions of the Ukrainian people, which are also projected in the sphere of politics. The author comes to the conclusion that, unfortunately, we are still stuck in the elite political culture with the power structure of society as a basic political value and a person as a means to achieve the goal. The level of political activity is still low. Perspective directions for further research are a constant comprehensive study of the role and place of culture of political